

УДК: 159.923:378

Г. К. Радчук

ORCID iD 0000-0002-1886-4179

КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Автором статті обґрунтовується теза про те, що культурно-психологічний підхід з його спрямованістю на цілісне особистісне становлення може стати методологічною основою освітньої перебудови. Здійснено теоретичний аналіз культурно-психологічного підходу в контексті становлення особистості у середовищі освіти. Показано, що освіта – це динамічне культурне середовище знаходження життєвих смислів та універсалізації цінностей, основним завданням якої є створення умов і можливостей для актуалізації суб'єктності людини.

Ключові слова: культура; культурно-психологічний підхід; освіта; смисл.

Вступ. Однією з провідних особливостей сучасного етапу розвитку освіти є її прагнення набутти ідеологічного опертя та забезпечити умови докорінної перебудови, адекватної національним і загальносвітовим соціокультурним потребам. Це спонукає до пошуку нових підходів, що враховують внутрішні закономірності становлення освітніх систем у відповідності із зовнішніми законами функціонування та розвитку їх системного оточення – соціуму, економіки, держави. Усвідомлюючи вказану проблему, ЮНЕСКО оголосило XXI століття століттям освіти. На думку О. Г. Асмолова, В. В. Давидова, В. П. Зінченка, М. Коула, О. Є. Сапогової, сучасна культурно-історична психологія повинна стати методологічною основою для побудови концепцій, що пояснюють і об'єктивують феномен людини. При цьому увага дослідників повинна зосереджуватися не на зовнішніх проявах життя людини, а на досягненні її духовного буття. У системі психологічних наук зв'язок особистості і культури спеціально досліджується культурно-історичною і крос-культурною психологією та психологічною антропологією.

Тож **мета статті** – аналіз можливостей культурно-психологічного підходу у контексті виокремлення теоретико-методологічних засад становлення особистості у середовищі освіти.

Культурно-психологічний підхід як методологія і методика становлення особистості в освітньому середовищі. Культурний підхід, на відміну від гносеологічних підходів, орієнтованих на наукове пізнання особистості з метою її виховання та перевиховання у відповідності із зовнішніми зразками, виступає як онтологічний підхід, що вимагає від дослідника логіки і способів дослідження, які спираються на цілісні підходи до вивчення і конструювання будь-яких психологічних та педагогічних явищ.

Звернемося до записок О. Асмолова, де він дає обриси психології XXI століття. На його думку, це – психологія ціннісно-етична, наскрізь культурно-історична, і, нарешті, це – психологія як со-

ціальне конструювання світів. Тому використання культурного підходу в даний час відкриває нові горизонти не лише у різних галузях теоретичної психології, але й у прикладних – у царині медицини, сімейного виховання і, звичайно, освіти. Культурна психологія бачиться нами як конкретна цілісна наука, що допомагає освіті йти шляхом «від культури корисності до культури гідності» (Асмолов О., 1996).

Поняття «культура» вперше з'явилося у 17-18-му століттях і з того часу означає особливий людський стан, відмінний від природного стану людини. Спочатку слово *cultura* вживалося у Древньому Римі у значенні «обробка (землі)», хоча вже тоді вперше виникло переносне значення цього слова «*cultura animi*» – обробка душі. В епоху Відродження гуманісти використовували цей термін у значенні розумового та духовного удосконалення.

Сучасне розуміння культури склалося у рамках екзистенціальної філософії (М. Вебер, Г. Гадамер, Е. Гуссерль, В. Дільтей, Е. Кассіпер, М. Коул, Г. Ріккерт, М. Хайдеггер, М. Шелер, О. Шпенглер та ін.) і духовно-діалогічної культурології (М. М. Бахтін, М. О. Бердяєв, В. С. Біблер, М. Бубер, О. Ф. Лосєв, М. К. Мамардашвілі та ін.). У даний час у психологічній науці виокремлюють три основних підходи до визначення культури: ціннісний (аксіологічний), діяльнісний та особистісний (Старовойтенко О., 2006).

Ціннісна концепція культури підкреслює роль і значення ідеальної моделі. Тут діє механізм інтеріоризації культурних цінностей у внутрішній світ особистості. М. К. Мамардашвілі критикував розуміння культури як сукупності цінностей, які знаходяться поза людиною: «Культура не є сукупністю високих понять чи високих цінностей. Вона не є цим хоча б тому, що ніякі цінності, ніякі досягнення і ніякі механізми не є... гарантією. З будь-яких вершин культури завжди можна зірватися у безодню» (Мамардашвілі М., 1996, с. 144).

Діяльнісна концепція розглядає культуру як специфічний (культурний) спосіб діяльності. Тут

діє механізм екстеріоризації – перетворення людських сил і здібностей в об'єктивні соціально значущі продукти діяльності і цінності. Саме у вітчизняній традиції культурний розвиток досить часто розглядається з точки зору розвитку діяльності. Проте гіпертрофована апеляція до діяльності як до субстанції розвитку приводить до редукування цілісного розвитку особистості, до розвитку виключно інтелектуальних структур.

Як справедливо зауважує О. Б. Старовойтенко, особистість виступає в таких підходах «моделлю усередненого носія культури», при цьому «особлива увага приділяється об'єктивній детермінації культурного становлення свідомості, проєктивних систем і поведінки людини на шкоду суб'єктивній, ціннісно-смісловій самодетермінації» (Старовойтенко О., 2006, с. 233).

В особистісній концепції під культурою розуміють усі прояви людської суб'єктивності, властивості та якості, що визначають рівень культури суспільства: рівень свободи, освіченості, моральності, духовності людей, їх здатності до культурного розвитку тощо. Тож культура постає як середовище розвитку особистості. А механізмом розвитку особистості в культурі є персоналізація. У цьому й полягає особистісний підхід до розвитку особистості, який покладено в основу нашого дослідження.

Варто зазначити, що в сучасній науці та практиці у поясненні місця людини в культурі як і раніше частіше апелюють до об'єктного підходу, у відповідності з яким культура надбудовується над людиною, а не проявляється у її власному бутті, життєтворчості, духовності, свободі. Отожнення соціального досвіду і культури, підміна одного поняття іншим привела до того, що поняття «культура» до останнього часу не осмислювалося освітянами. В освіті домінує орієнтація не на культуру, а на соціальний досвід, що включений у педагогічний процес і в трансформованому вигляді представлений у змісті освіти. І цей перетворений формалізований досвід підлягає засвоєнню учнями та студентами. Відтак, така ситуація потребує конкретних досліджень з метою актуалізації культурологічного потенціалу сучасної освіти.

М. Коул говорить про «необхідність ґрунтувати теоретичні побудови та емпіричні висновки на реальному предметі психологічного аналізу, що відповідає подіям повсякденного життя, котрі реально переживаються» (Коул М., 1997, с. 249).

Вагомий вклад у дослідження культурних чинників становлення особистості внесли М. М. Бахтін, В. С. Біблер (діалог культур), М. О. Бердяєв, П. Ф. Флоренський (уявлення про людину як епіцентр культури, її найвищу духовну цінність), Л. С. Виготський (культурно-історичний підхід до розвитку особистості), Г. С. Батищев, М. К. Мамардашвілі (уявлення про культурне поле особистості),

В. П. Зінченко (культурний розвиток як процес взаємодії «ідеальних» та «реальних» форм), А. А. Пелипенко, О. Є. Сапогова (смысл як структурна одиниця культурного простору), О. Г. Асмолов (протиставлення двох освітніх парадигм – культури корисності і культури гідності), Є. В. Бондаревська (культурологічна концепція особистісно орієнтованої освіти) та інші.

З цих досліджень випливає, що культурна сутність людини є системотвірним компонентом її цілісної життєдіяльності. Освіта – це складний культурний процес, рушійними силами якого є особистісні смисли, діалог та співпраця його учасників у досягненні цілей їх культурного саморозвитку. Людині необхідно не лише засвоїти цей досвід, але і перетворити на цій основі свої природні можливості та здібності, так, щоб відбулося «друге народження» – народження власного життєвого шляху. Відтак, культура задає систему ціннісних уявлень, що регулюють індивідуальну та соціальну поведінку людини, слугує базою для постановки та здійснення пізнавальних, практичних та особистісних завдань. Саме культура виступає для особистості сферою об'єктивованих цінностей, котрі опредмечені у мові, речах, звичаях, соціальних нормах, формах і способах спілкування, а, відповідно, і способах діяльності.

В. С. Біблер зазначає, що у процесі своєї освіти особистість повинна засвоїти (зробити своєю) всю історію культури. Розгортання культури є її перемотування з безособової форми всезагальності в особистісну форму культури індивіда і тим самим надання культурі форми культури суб'єкта. Усезагальне трансформується в індивідуальне, суб'єктивне, а індивідуальне життя набуває форми всезагальності, культурності (Біблер В., 1991).

Саме у працях В. С. Біблера та М. М. Бахтіна найяскравіше виражені наступні сутнісні аспекти феномену культури: 1) культура – це форма буття та водночас спілкування людей різних культур (минулих, теперішніх, майбутніх), форма діалогу та взаємного породження цих культур; 2) культура – це форма самодетермінації індивіда, його життя та свідомості; 3) культура дозволяє у своїх творах автору та читачу, ніби вперше народжувати світ, буття предметів, людей, своє власне буття (Біблер В., 1991; Бахтін М., 1986).

Діалогічне розуміння культури було фундаментально розроблено М. М. Бахтіним, котрий вважав, що діалог є сутнісна форма буття культури, і сама культура існує як «зустріч уперше» і діалог різних культур. На його думку, діалог – це всезагальна форма культури, проте сама культура, не маючи своєї власної території, набуває своєї реальності тільки на межі зустрічі з іншою культурою і завдяки цій зустрічі, цьому діалогу обидві культури одержують своє власне існування (Бахтін М., 1986).

Л. С. Виготський розробив концепцію культурно-історичного розвитку особистості, суть якої по-

лягає у тому, що усяка функція в культурному розвитку дитини з'являється на сцену двічі, у двох планах, спершу соціальному, потім – психологічному, спершу між людьми як категорія інтерпсихічна, а потім усередині дитини як категорія інтрапсихічна (Виготський Л., 1982; Бахтін М., 1986). Кожна психічна функція спочатку, тобто до того, як вона стане власне функцією дитини, складається як реальне соціальне відношення. Але це соціальне відношення не дається у готовому вигляді, не складається раптом. Для того щоб воно склалося, необхідний не лише час, а й участь самого суб'єкта з його суб'єктивністю, пристрасністю, почуттями. Людина і дитина, у міру своїх можливостей, будують взаємодію з ровесниками й іншими людьми. Проте часто вони роблять це не за зразком, що пропонує соціум. Тому, напевне, культурний розвиток як процес не вичерпується лише соціалізацією (Виготський Л., 1982).

У цьому зв'язку В. П. Зінченко висловлює такі міркування: «Якщо скористатися образом О. Манденльштама, культура – це сила, що запрошує, не стільки оболонка, стільки виклик, а суб'єкт для неї є ймовірність, бажаність і очікуваність. Вона захоплює людину, але і може відштовхнути. Суб'єкт може прийняти, а може і відштовхнути запрошення, виклик. Виклик полягає у тому, що між ідеальною і реальною формами є різниця потенціалів. Якщо суб'єкт приймає виклик, то може відбутися акт, подія розвитку, цим актом суб'єкт оволодіває ідеальною формою, присвоює її собі або перевищує її. Вона стає його власною суб'єктивною реальною формою, яка, в свою чергу, породжує нові форми (у межах пам'ятників людського духу), які входять у «тіло» ідеальної форми. І це не дає припинитися розвитку культури» (Зінченко В., 1993).

Ці об'єктивно задані ідеальні форми, які кожна конкретна людина застає при народженні, можуть бути засвоєні нею, і тоді вони стають її власними реальними формами, а пізніше вона сама може створювати нові ідеальні форми. Водночас, саме існування цих ідеальних форм ще не забезпечує розвитку як такого. Проте найважливіше тут те, що ці об'єктивні афективно-сміслові утворення принципово не відкриваються через систему раціональних понять, оскільки вони не є структурами інтелектуальними.

Справді, ідеальні форми можуть бути відкриті людиною і для людини тільки одним способом – через створення самою людиною власних, не ідеальних, а реальних смислочуттєвих форм. Важливу роль у цьому відкритті відіграє мистецтво. Тут доречно згадати О. Уайда, котрий зауважив, що один із способів не любити мистецтво – це любити його раціонально. Справжнє мистецтво завжди ставить завдання «на смисл» і спонукає до самостійної смислопобудови. Тому культурний розвиток є процесом взаємодії ідеальних і реальних форм, і без зустрічного руху у просторі культури взаємо-

дія ідеальної та реальної форм, а отже й розвиток неможливі. Як вважає М.С.Каган, мистецтво виконує лише йому доступну місію – прилучає людей до культури свого часу і свого народу «силою переживання створюваної ним художньої реальності», а відтак – до основного змісту культури людства» (Каган М., 2007).

Культурний розвиток відбувається тоді, коли у процесі взаємодії з деякою культурною формою відбувається якісна зміна у смислових структурах свідомості людини (а не тільки у структурах інтелектуальних). Культурні смисли (ті самі афективно-сміслові форми, про які говорив Л. С. Виготський) не беруться нізвідки. Вони тільки тому й існують об'єктивно поза кожною окремою людиною, у творах мистецтва, що об'єктивуються, реалізуються, втілюються у зовнішній формі самою людиною. І втілює людина у своїх творах смисли не чийсь, а власні, ті самі «суб'єктивні» смисли свідомості.

Таким чином, культура – це не просто середовище, яке здатне виховувати людину: це навіть не рушійна сила, не детермінанта розвитку. Як зауважував М. К. Мамардашвілі, культура – це зусилля бути людиною, деякий модус людського існування (Мамардашвілі М., 1992).

О. Є. Сапогова висловлює думку про те, що у людини повинен бути сформований специфічний інтенціональний «функціональний орган», який виконує завдання універсального структурування асимільованого людиною досвіду (Сапогова О. 2000, с. 68). Такою структурою вона вважає семіосферу, котрій властиві наступні характеристики:

1. система ключових (які переживаються як ціннісні та істинні) смислів, значень, символів, що задають своєрідну гнучку структуру, внутрішній організаційний принцип взаємодії людини зі світом, визначення значущості та ієрархічності відображених подій та явищ. Саме вони лежать в основі тієї програми-мінімум, яка закріплює у свідомості дитини етнокультурні, історико-культурні, соціально-культурні та інші смислові одиниці у формі цінностей, базових культурних одиниць;

2. система семантичних полів, за допомогою яких здійснюється внутрішня пізнавальна та інтерпретаційна робота та одночасно рефлексія власної мотивації, емоційних і вольових процесів, інтелектуальної діяльності тощо. Будь-яка інформація, що засвоюється чи відкидається у процесі культурного соціогенезу, є істотною чи неістотною не взагалі, а у співвідношенні з накопиченим досвідом та індивідуальною мотивацією;

3. система засвоєних у досвіді або самостійно метамов, за допомогою яких здійснюється розшифровка самого себе і (через це) інших суб'єктів, явищ, фактів, подій тощо;

4. багаторівневий особистісний культурний простір, який ієрархізований за допомогою ключових смислів, системних принципів і метамов. Тут

мається на увазі взаємодія та ієрархічний порядок розміщення семантичних зон, які створюють унікальну особистісну структуру семіосфери.

Якщо так розуміти сутність людського, зауважує О. Є. Сапогова, то центральною системоутвірною категорією є смисл. Здатність до асиміляції і породження смислів, вважає авторка, може претендувати на статус категорії, що об'єктивує специфічно людське в людині. «Категорія смислу з'єднує, сплавляє у собі узагальнено-культурне, позалюдське і суб'єктивне, індивідуальне, дозволяючи через призму засвоєного всезагального надати (або не надати) значущість конкретному одиничному факту, вписати його в структуру необхідності і достатності власного досвіду і, навіть, переструктурувати індивідуальний досвід у відповідності з цією новою значущістю... тут... опосередковано вловлюється і деякий внутрішній принцип саморозвитку, властивий будь-якому активному суб'єкту. Акти покладання смислу і засвоєння смислів інших є складовими семіосфери, а опосередковано – механізмами збереження і збагачення культури» (Сапогова О., 2000, с.70).

Смисл є центральним поняттям у смислогенетичній концепції, яку активно розробляє А. А. Пелипенко. Культура, згідно зі смислогенетичною концепцією, розглядається як суб'єкт, що володіє здатністю до самоорганізації, цілеутворення та рефлексії. Смисл – це структурна одиниця культурного простору. Смисл розуміється як дискретний стан свідомості, що знаходиться у процесі переживання. Цей стан може бути об'єктивованим та інтерпретованим у кодах. Культурогенез, таким чином, виявляється органічно пов'язаним зі смислогенезом (Пелипенко А., 1999).

Сьогодні активно розробляються культурологічні концепції особистісно орієнтованої освіти (О. Г. Асмолов, Є. В. Бондаревська, В. П. Зінченко, В. М. Розін та ін.), що розглядають освіту як процес самовизначення особистості в культурі, становлення індивіда як людини культури. Освіта покликана створювати простір культурного розвитку, поле взаємодії ідеальних (культурних) та реальних смислочуттєвих форм. Допомогти людині у діалозі з іншими культурами, іншими людьми, почути їх, осмислити і відчуті їхні цінності, прислухатись до власного внутрішнього голосу, усвідомити себе, сенс свого існування та визначити своє місце в культурі, а, отже, у житті – такими повинні бути сутнісні завдання сучасної освіти.

Є. В. Бондаревська, обґрунтовуючи культурологічний підхід як методологічну основу освіти, звертає увагу на відокремленість сучасної освіти від контексту культури. «Звільнившись від ідеологічно-

го диктату, освіта звернулася до культури як середовища, де відбувається народження і становлення самобутнього образу людини» (Бондаревська Є., 2005, с. 116). Освіта, на думку Є. В. Бондаревської, – це культурний процес, що здійснюється в культурно доцільному освітньому середовищі, всі компоненти якого наповнені людськими смислами і служать людині, котра вільно проявляє свою індивідуальність, здатна до культурного саморозвитку і самовизначення у світі культурних цінностей. Авторка виокремлює такі компоненти культурологічного підходу в освіті: «1) ставлення до дитини як суб'єкта життя, здатного до культурного саморозвитку ...; 2) ставлення до педагога як посередника між дитиною і культурою, який зможе ввести її у світ культури і підтримати дитячу особистість в її індивідуальному самовизначенні у світі культурних цінностей; 3) ставлення до освіти як до культурного процесу, рушійними силами якого є особистісні смисли, діалог і співпраця її учасників у досягненні цілей культурного саморозвитку; 4) ставлення до школи як до цілісного культурно-освітнього простору, де живуть і відтворюються культурні зразки життя дітей і дорослих, відбуваються культурні події, здійснюється творення культури і виховання людини культури» (Бондаревська Є., 2005, с.117-118). Так само й О. Г. Асмолов вважає, що результат освіти – це набуття людиною смислової картини світу, того світу, в якому вона живе (Асмолов О., 1996).

Висновки. Культурно-психологічний підхід, реалізований у рамках національної (середньої, спеціальної і вищої) освіти з огляду на його спрямованість на цілісне і соціально доцільне становлення особистості може створити теоретичну основу освітньої перебудови суспільства і стати предметною базою для її реалізації

Ідеї культурного підходу в їх застосуванні психології та педагогіці дають змогу визначити основні положення соціокультурного становлення особистості в контексті освіти: 1) людина – суб'єкт культури, життєтворчості та індивідуального розвитку; 2) освіта – це динамічне культурне середовище знаходження життєвих смислів та універсалізації цінностей; 3) роль освіти полягає у тому, щоб створити можливість для актуалізації суб'єктності людини, мотивації до особистісного зростання та культурного розвитку.

Перспективи дальших досліджень освіти – як динамічного культурного середовища життєвих смислів та універсалізації цінностей, основним завданням якої є створення умов і можливостей для актуалізації суб'єктності людини – уявляються надзвичайно важливими й актуальними.

Література

1. **Асмолов А. Г.** Культурно-историческая психология и конструирование миров / А. Г. Асмолов. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 768 с.
2. **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. **Библер В. С.** От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – М.: Изд. полит. литературы, 1991. – 413 с.

4. **Бондаревская Е. В.** Теория и практика личностно-ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Личностно-ориентированное обучение: Хрестоматия: Для студентов гуманитарных факультетов высших учебных заведений / [сост. Е. О. Иванова, И. М. Осмоловская]. – М.: СГУ, 2005. – С. 116-162.
5. **Выготский Л. С.** Собрание сочинений: В 6 т. / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982 – Т. 1: Вопросы теории и истории психологии / Л. С. Выготский; под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.
6. **Зинченко В. П.** Культурно-историческая психология: опыт амплификации / В. П. Зинченко // Вопросы психологии. – 1993. – № 4. – С. 5-19.
7. **Каган М. С.** Системно-синергетический подход к построению современной педагогической теории / М. С. Каган // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М.: Прогресс–Традиция, 2007. – С. 212-245.
8. **Коул М.** Культурно-историческая психология: наука будущего / М. Коул: [пер. с англ.] – М.: Когито–Центр, 1997. – 432 с.
9. **Мамардашвили М. К.** Как я понимаю философию / М. К. Мамардашвили. – М.: Культура, 1992. – 365 с.
10. **Пелипенко А. А.** Смыслогенез и структуры сознания (культурологический подход) / А. А. Пелипенко // Мир психологии. – 1999. – № 1. – С. 141-146.
11. **Сапогова Е. Е.** Об объективации человеческой сущности в контексте культурного социогенеза. Опыт психологического анализа семиосферы / Е. Е. Сапогова // Психологическая наука и образование. – 2000. – № 4. – С. 60-70.
12. **Старовойтенко О. Б.** Проблема суб'єкта в культурній психології особистості / О. Б. Старовойтенко // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / [за заг. ред. В. О. Татенка]. – К.: Либідь, 2006. – С. 230-257.

Радчук Г. К. КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД КАК МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Автором статьи обосновывается тезис о том, что культурно-психологический подход с его направленностью на целостное личностное становление может стать методологическим основанием образовательной перестройки. Осуществлен теоретический анализ культурно-психологического подхода в контексте становления личности в образовательной среде. Сделан вывод, что образование – это динамическая культурная среда нахождения жизненных смыслов и универсализации ценностей, основным заданием которой является создание возможностей для актуализации субъектности человека.

Ключевые слова: культура; культурно-психологический подход; образование; смысл.

Radchuk H. CULTURAL-PSYCHOLOGICAL APPROACH AS A METHODOLOGICAL FOUNDATION OF PERSONALITY DEVELOPMENT IN EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article deals with a cultural-psychological approach and its direction towards holistic personal development as a methodological foundation for educational transformations. It is emphasized, that education is dominated by an inclination towards social experience, rather than culture. Social experience is embedded into educational process and is, in its transformed state, presented in the content of education. Based on the theoretical analysis of cultural-psychological approach in the context of personality development in educational environment, the author concluded that human cultural being is a system forming component of their holistic life activities. Education is a complicated cultural process which is driven by personal meanings, dialogue and collaboration of its actors to achieve their cultural self-development goals. It is concluded that education is a dynamic cultural environment where one can find life meanings and universalize values. Education is aimed at creation of opportunities for realization of one's subjectivity.

Based on the described ideas of cultural approach in psychology and pedagogy the main principles for personality development in educational context were identified: 1) a person is a subject of culture, life creation and individual development; 2) education is a dynamic environment where one can find life meanings and universalize values; 3) education plays an important role in creating opportunities for realization of one's subjectivity and motivation for personal growth and cultural development.

Keywords: cultural-psychological approach; culture; education; meaning.

Рецензенти

Карпенко З. С. – д. психол. н., проф.,
Кікінежді О. М. – д. психол. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015

Прийнято до друку 28.05.2015